

DARIA JANISZEWSKA-SIEŃKO

DAMNATIO MEMORIAE
ZA RZĄDÓW SEPTYMIUSZA SEWERA
– PRZYPADEK GAJUSZA FULWIUSZA PLAUCJANA

Abstrakt. Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie *damnatio memoriae* prefekta pretorianów Fulwiusza Plaucjana w czasach panowania Septymiusza Sewera (panował w latach 193–211). Autor, wykorzystując źródła narracyjne: Kasjusza Diona, Herodiana i *Historia Augusta*, próbuje zrekonstruować okoliczności jego upadku i próbuje przedstawić te elementy jego potępienia i wymazywania z przestrzeni publicznej Imperium Romanum, które miały służyć umniejszeniu jego znaczenia, a poprawieniu wizerunku panującej dynastii. W tym celu wykorzystano ślady martelacji na materiale ikonograficznym i inskrypcyjnym, znajdujące się na monumentach rzymskich, takich jak Łuk triumfalny Septymiusza Sewera na Forum Romanum, czy Brama Srebrników na Forum Boarium. Szczególnie ten drugi monument jest doskonałym materiałem do ukazania procedury *damnatio memoriae*. Autor pokazuje, że pomimo niewielkiej ilości źródeł można spróbować odtworzyć siłę i znaczenie jej oddziaływania.

Słowa kluczowe: *damnatio memoriae*; Sewerowie; Septymiusz Sewer; Plaucjan

DAMNATIO MEMORIAE
DURING THE REIGN OF SEPTIMIUS SEVERUS:
THE CASE STUDY OF PLAUTIANUS

Abstract. This historical study focuses on the *damnatio memoriae* of the *praefectus praetorio* Fulvius Plautianus during the reign of emperor Septimius Severus (193–211 AD), whose name was erased from monuments erected in the Roman Empire: the Arch of Septimius Severus in the Forum Romanum and the Arch of Argentarii in the Forum Boarium, both in Rome. The author attempts to reconstruct the way Plautianus' image was destroyed. Using narrative sources – Cassius Dion, Herodian and *Historia Augusta* – to reconstruct the circumstances of the prefect's downfall, the author presents those elements of condemnation and ousting of Plautianus from the public space of the Roman Empire, aimed at denigrating him and improving the image of the ruling dynasty. The

Dr DARIA JANISZEWSKA-SIEŃKO – Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii; adres do korespondencji: Al. Wojska Polskiego 69, 65-762 Zielona Góra; e-mail: d.janiszevska-sienko@ih.uz.zgora.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7110-7337>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

author shows that, despite the scarcity of sources, it is possible to try to reconstruct the power and meaning of *damnatio memoriae*.

Keywords: *damnatio memoriae*; The Severans; Septimius Severus; Plautianus

Pierwszy przedstawiciel dynastii Sewerów, pochodzący z Afryki Septymiusz Sewer (*L. Septimius Severus*)¹ doszedł do władzy w wyniku czteroletniej wojny domowej toczonej w latach 193–197 w różnych częściach Imperium Romanum, począwszy od miasta Rzym, poprzez rzymski wschód, a skończywszy na Galii Lugduńskiej. Pokonał swoich trzech wrogów: senatora Dydiusza Juliana (*Didius Iulianus*) i namiestników Syrii, Pescenniusza Nigra (*C. Pescennius Niger*), oraz Brytanii, Klodiusza Albina (*D. Clodius Albinus*)². Wszyscy oni ponieśli śmierć i zostali poddani procedurze potępienia pamięci (*damnatio memoriae*, *abolitio memoriae*). Wykorzystanie tej praktyki było istotnym elementem wzmocnienia władzy nowego cesarza. Septymiusz Sewer nie porzucił także tej metody rozprawy ze swoimi wrogami w trakcie kolejnych lat swojego panowania. Jednym z takich przykładów jest przypadek prefekta pretorianów Fulwiusza Plaucjana (*C. Fulvius Plautianus*).

Postać ta doczekała się licznych opracowań dotyczących przede wszystkim swojej kariery, opartych na analizie inskrypcji, dokonanych przez Fulvio Grosso³, Mireille Corbier⁴, Michela Christola⁵ oraz Danutę Okoń⁶. Jednak nie poświęcono jego postaci osobnego studium ukazującego proces potępienia pamięci i zamazywania jego wizerunków w rzymskiej ikonografii przełomu II

¹ *The Scriptores Historiae Augustae*, tłum. na j. angielski David Magie (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991), Severus 1, 2; dalej jako HA.

² Anthony R. Birley, *The African Emperor Septimius Severus* (London: Routledge, 1999), 89–128; Daria Janiszewska, *Wojna domowa w Rzymie w latach 193–197* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010); Ilkka Syväanne, *Emperor Septimius Severus. The Roman Hannibal* (Havertown, PA: Pen and Sword Books, 2023), 72–160.

³ Fulvio Grosso, „Ricerche su Plauziano e gli avvenimenti del suo tempo”, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei* 23 (1968): 7–58.

⁴ Mireille Corbier, „Plautien, comes de Septime–Sévère”, *Publications de l’École française de Rome* 22 (Mélanges de philosophie, de littérature et d’histoire anciennes offerts à Pierre Boyancé) (1974): 213–218.

⁵ Michel Christol, „Comes per omnes expeditiones: l’adulation de Plautien, préfet du prétoire de Septime Sévère”, *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 18 (2007): 217–236.

⁶ Danuta Okoń, *Severi et senatores. Polityka personalna cesarzy dynastii Sewerów wobec senatorów w świetle badań prozopograficznych (193–235 r. n.e.)* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2009), 28, 39, 43; Okoń, *Album senatorum*, t. 1: *Senatores ab Septimii Severi aetate usque Alexandrum Severum (193–235 AD)* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017), 132, nr 507.

i III wieku. Ten temat został podjęty przez Erica Vernera w jednym z rozdziałów jego monumentalnego studium *damnatio memoriae* w sztuce rzymskiej⁷. W tej pracy autor z kolei głównie koncentruje się na opisywaniu portretów Plaucjana i nie skupia się na źródłach narracyjnych. Dlatego w moim artykule spróbuję połączyć materiał ikonograficzny, inskrypcyjny, jak i źródła narracyjne, zwłaszcza Kasjusza Diona, Herodiana i *Historia Augusta*, aby zrekonstruować wydarzenia związane z upadkiem i procesem potępienia pamięci Fulwiusza Plaucjana.

Termin *damnatio memoriae* nie był używany w starożytności i został skonstruowany we współczesnej nauce, głównie za sprawą Friedricha Vittinghoffa, aby określić sankcje odnoszące się do pamięci⁸ (*memory sanctions*)⁹, gdyż każdy taki przypadek był osobnym aktem i nie miał narzuconych reguł. Dlatego też termin ten odnosi się do wszelkich form potępienia pamięci i wymazania jej z przestrzeni publicznej; form, które miały miejsce z polecenia cesarza lub były spontanicznym aktem wojska i ludu rzymskiego, niezależnie czy dotyczyły one panującej dynastii, czy jej przeciwników. Jest to najbardziej widoczny i bezpośredni akt wymazania imienia i wizerunku człowieka z przestrzeni publicznej. *Damnatio memoriae* było więc karą symboliczną, szczególnie dotkliwą dla elit rzymskich, które kultywowały pamięć przodków.

Pomimo braku narzuconych reguł i braku formalnej procedury *damnatio memoriae*, analizując dostępne źródła, można wyróżnić pewne zachowania, które ujawniały się w akcie karania potępionego. W pierwszym kroku oponenta określano mianem *hostis*, *hostis publicus*, *hostis patriae*, *hostis deorum*¹⁰, *hostis generis humani*¹¹, *hostis deorum atque hominum*¹². Samo zamordowanie oskarżonego nie wystarczało. Musiało nastąpić bezczeszczenie zwłok, wyrzucanie ich na ulicę lub do rzeki (zazwyczaj Tybru). W akcie potępienia mógł brać senat, a także spontanicznie wojsko i zwycięski cesarz. Ostatnim motywem był cesarski dekret, w którym ogłaszano, że należy wizerunki potępionego zniszczyć. Można zatem te wszystkie zabiegi potępiające pamięć traktować

⁷ Eric Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture* (Leiden: Brill, 2004).

⁸ Friedrich Vittinghoff, *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit, Untersuchungen zur „damnatio memoriae“* (Berlin: Junker und Dünhaupt, 1936), 66.

⁹ Harriet Flower, *The Art of Forgetting, Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture* (Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 2006), XIX.

¹⁰ HA, Commodus Antoninus 18.

¹¹ Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, wyd. Carlo Santini (Leipzig: Teubner, 1979) 8, 15.

¹² Aurelius Victor, *Liber de caesaribus, Epitome de caesaribus*, 17, 10, red. Franz Pichlmayr (Leipzig: Teubner, 1970): „senatus (...) simul plebes hostem deorum atque hominum redendumque nomen sanxcere”.

jako rodzaj *poena post mortem*. Osłabiało to opór istniejącej opozycji i wzmacniało pozycję zwycięzcy.

Praktykę tę dość często spotykamy w epoce Sewerów, gdy coraz większą rolę w systemie politycznym odgrywała armia, która także miała swój wkład w uznanie odrzuconej osoby za potępianą, do tego stopnia, że niejako spontanicznie, bez nakazu zwycięskiego cesarza dokonywała niszczenia wizerunków obalonych poprzedników¹³.

Po rozprawieniu się z przeciwnikami w latach 193–197 Septymiusz Sewer rozpoczął trwający 18 lat okres rządów, w czasie których nastąpił w państwie rzymskim wzrost znaczenia armii¹⁴. Łatwo można było zrobić karierę, jak i wypaść z łask cesarza. Takim przykładem jest wspomniany Fulwiusz Plaucjan.

Fulwiusz Plaucjan¹⁵ był Libijczykiem i pochodził z Lepcis Magna, a zatem mógł być spokrewniony z matką Septymiusza Sewera, Fulwią Pią (*Fulvia Pia*)¹⁶. To tym mocniej wiązało go z cesarzem. W czasie wojny domowej miał jednak niewielką rolę do odegrania. Otrzymał tylko specjalne zadanie, którym było pojmanie dzieci przegranego Pescenniusza Nigra („Plautianum ad occupandos Nigri liberos misit”)¹⁷. Ta niechlubna rola oprawcy przyniosła mu korzyści majątkowe, gdyż partycypował w konfiskatach dóbr wrogów politycznych Sewera, co niewątpliwie pomogło mu w dalszej karierze. Zaraz po wojnie domowej w 197 roku otrzymał funkcję dowódcy pretorianów (*praefectus praetorio*) i uzyskał tytuł *comes*, zaś w 202 roku mógł się pochwalić statusem teścia (*necessarius*) samego następcy tronu Karakalli (*M. Aurelius Antoninus*), ponieważ wydał za niego za mąż swoją córkę Plautyllę (*Fulvia Plautilla*)¹⁸. Przy

¹³ Flower, *The Art of Forgetting*, 281; Maria Bats, „Mort violente et damnatio memoriae sous les Sévères dans les sources littéraires”, *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 14 (2003): 281–298; Krzysztof Królczyk, „Pomiędzy *damnatio memoriae* a *consecratio*. Potępienie pamięci i ubóstwienie w walce politycznej w Rzymie w okresie Sewerów (193–235 po Chr.)”, w: *Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. Renata Gałaj-Dempiak, Danuta Okoń i Magdalena Semczyszyn (Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2011), 79–94.

¹⁴ Więcej na ten temat: James B. Campbell, *War and Society in Imperial Rome 31 BC–284 AD* (London: Routledge, 2002), 119; Markus Handy, *Die Severer und das Heer* (Berlin: Antike, 2009).

¹⁵ *Prosopographia Imperii Romani. Saec. I. II. III*, red. Werner Eck i in., wyd. 2 (Berolini 1933–1999), nr 554, 218–221; Corbier, „Plautien, comes de Septime–Sévère”, 213–217; Okoń, *Severi et senatores*, 28, 39, 43; Okoń, *Album senatorum*, 132, nr 507; Grosso, „Ricerche su Plauziano e gli avvenimenti del suo tempo”, 7–58.

¹⁶ Herodian, *History of the Empire. Books 5–8*, tłum. na j. angielski Charles R. Whittaker (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969), III 10, 6; Timothy D. Barnes, „The Family and Career of Septimius Severus”, *Historia. Zeitschrift Für Alte Geschichte* 16, nr 1 (1967): 99; Birley, *The African Emperor Septimius Severus*, 220.

¹⁷ HA, Severus 6, 10.

¹⁸ Herodian III 10, 5–7.

tej okazji prefekt ostentacyjnie ujawnił swój majątek, opłacając nie tylko olbrzymie wiano córki¹⁹, lecz także organizując wyrafinowane spektakle w amfiteatrze²⁰. Ostatnim momentem rodzinnej harmonii była wizyta w Afryce w 203 roku, gdy Plaucjan wraz z bratem Sewera, Septymiuszem Getą (*P. Septimius Geta*), otrzymali konsulat zwyczajny²¹. Po powrocie do Rzymu doszło jednak do gwałtownego pogorszenia relacji i fizycznej konfrontacji. Był to tzw. spisek Plaucjana, a jego okoliczności wciąż są niejasne. Wydarzenia te są dobrym przykładem, jak w praktyce Rzymianie stosowali *damnatio memoriae*.

W źródłach narracyjnych mamy dwie odrębne opowieści o wydarzeniach z początku 205 roku: Kasjusza Diona i Herodiana. Z kolei biograf Sewera w dziele *Historia Augusta* wykorzystuje tylko pewne slogany i krótkie podsumowania, które starają się znaleźć wspólny mianownik między obiema wersjami.

Według relacji pochodzącego z Bitynii historyka Kasjusza Diona²² do upadku Plaucjana przyczynił się Karakalla, który nienawidził żony Plautylii i swojego teścia za to, że wtrąca się w relacje małżonków. Przede wszystkim zaś miał zazdrościć Plaucjanowi bogactwa i pozycji przy boku jego ojca. Biograf Karakalli w *Historia Augusta* dodaje, że młody cesarz nienawidził Plaucjana z powodu jego okrucieństwa²³, choć sam Karakalla też słynął z tej cechy²⁴. Ze źródeł zatem wyłania się obraz walczących ze sobą osób, o podobnych cechach charakteru i celu, czyli pierwszeństwie do spadku po Sewerze.

Według Kasjusza Diona to Karakalla zainscenizował rzekomy spisek. Za jego namową pewien centurion o imieniu Saturnin miał dostarczyć list, w którym Plaucjan zlecał dziesięciu innym centurionom zamordowanie Sewera wraz z rodziną. Kasjusz Dion wątpi, aby Plaucjan na piśmie wydał rozkaz skrytobójstwa rodziny cesarskiej. W dalszej opowieści historyka mamy informację, że list miał zostać ujawniony Sewerowi przez Karakallę w czasie audiencji Plaucjana. Atmosferę nieuchronnej konfrontacji oddają opowieści o snach cesarza – Sewer podobno noc wcześniej śnił, że Klodiusz Albin wciąż żyje i spiskuje przeciw niemu²⁵. Wierzący w sny cesarz mógł być zatem podatny

¹⁹ Cass. Dio, *Roman History*, tłum. na j. angielski Earnest Cary (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1961), LXXVII (LXXVI) 1, 2; Anne Daguet-Gagey, *Septime Sévère. Rome, l'Afrique et l'Orient* (Paris: Payot, 2000), 333.

²⁰ Cass. Dio LXXVII (LXXVI) 1.

²¹ Birley, *The African Emperor Septimius Severus*, 151; Okoń, *Album senatorum*, 132, nr 507.

²² Cass. Dio LXXVII 3–4.

²³ HA *Car.* 1, 7: „Plautiani odium crudelitatis causa concepit”.

²⁴ Cass. Dio LXXVIII 6, 10; Herodian IV 4, 2–6; HA Antoninus Caracallus 2, 1–2; 3; 11, 5.

²⁵ Cass. Dio LXXVII 3, 4.

na manipulację Karakalli i uwierzył w zagrożenie. W świetle relacji Diona wydaje się jednak drugoplanową postacią dramatycznej sceny, która nastąpiła po ujawnieniu listu. Odniósł się wręcz łagodnie do podejrzanego, domagając się wyjaśnień. Jednak Karakalla nie zamierzał cierpliwie wypytywać Plaucjana, tylko po jego zdecydowanych zaprzeczeniach, ruszył do ataku na prefekta, odebrał mu miecz i zadał cios. Gdy usłyszał sprzeciw ojca wobec swoich czynów, nakazał postronnemu słudze dokończyć mordu na Plaucjanie. Po zabójstwie wyrwano Plaucjanowi włosy z brody i wysłano je jako dowód śmierci do Plautylli oraz żony Sewera, Julii Domny (*Iulia Domna*). Następnie ciało prefekta wyrzucono z okna pałacu na pobliską ulicę, aby podkreślić hańbę, która go spotkała. Wiemy jednak, że Septymiusz Sewer ostatecznie zmienił zdanie i rozkazał ciało zabrać z ulicy i pochować²⁶. Ukaranie prefekta miało więc ograniczony zakres. Wyglądało to, jakby Sewer, pomimo okazywanej innym surowości, nie był do końca przekonany, czy potępić pamięć swojego pobratymcy i doradcy.

Drugi spośród głównych historyków epoki, Herodian²⁷, potwierdza wrogość Karakalli do żony i nienawiść do jej ojca. Syn Sewera miał się odgrażać, że jak tylko zostanie jedynym cesarzem (był już wtedy wraz z ojcem augustem), to szybko się z nimi rozprawi. Lęk przed realizacją tych gróźb miał skłonić Plaucjana do działania. Tym bardziej, jak argumentował Herodian, że Plaucjan dostrzegał podeszły wiek Septymiusza Sewera i mógł mieć nadzieję, że zostanie jego następcą, jeśli nie formalnie, to jako cesarski teść. Herodian w swoim dziele rysuje obraz Plaucjana: jego strój (togę z szerokim szlakiem), bogactwo oraz autorytet wśród żołnierzy, a także sposób wysławiania, który budził respekt otoczenia²⁸. Jest to opis podkreślający majestat Plaucjana, który predestynował go do roli cesarza. Według Herodiana to właśnie Plaucjan miał być inicjatorem spisku. W tej wersji wydarzeń wspomniany wcześniej centurion Saturninus jest na usługach Plaucjana i za obietnicę awansu godzi się dokonać skrytobójstwa na obu cesarzach. Jest jednak na tyle sprytny, że prosi prefekta o potwierdzenie tego rozkazu na piśmie. Gdy Saturnin w czasie nocnej służby dostrzega, że jego zadanie jest niewykonalne, udaje się do sług Sewera i wyjawia prawdę o Plaucjanie. Sewer nie wierzy w spisek Plaucjana, ponieważ jest przekonany o jego lojalności. Podejrzewa syna o oszczerstwo i spreparowanie

²⁶ Cass. Dio LXXVII 4, 3–5; Plautylla przeżyła upadek ojca. Septymiusz Sewer wygnał ją na Wyspy Liparyjskie, w pobliżu Sycylii, ale w 211 roku Karakalla kazał ją zamordować, zob. Cass. Dio LXXVII (LXXVI) 6, 3; Herodian III 13, 3; IV 6, 3; Birley, *The African Emperor Septimius Severus*, 220.

²⁷ Herodian III 10, 8; 11–12.

²⁸ Herodian III 11, 1–3.

oskarżenia, czego Karakalla się wypiera. Ostatecznie, sprawdzając informacje syna, cesarz postanawia wysłać Plaucjanowi wiadomość, że mord się udał i że powinien natychmiast pojawić się w pałacu. Tam następuje konfrontacja, w czasie której Plaucjan wypiera się swojego udziału w spisku. Podobnie jak u Kasjusza Diona tutaj też Septymiusz Sewer waha się, czy nie uwierzyć w niewinność prefekta, ale pancerz pod togą, odkryty przez Karakallę w czasie szarpaniny, ujawnia jego intencje. Karakalla wydaje rozkaz żołnierzom, aby zabili Plaucjana, a następnie wyrzucili jego ciało na ulicę „by wszyscy mogli go zobaczyć, a nienawidzący i zelżyć”²⁹. Tutaj narracja pokrywa się ze świadectwem Diona.

We współczesnej nauce są różne punkty widzenia na okoliczności spisku Plaucjana. Historycy próbują szukać winnych i wskazują inne osoby. Anne Daguet-Gagey³⁰ czy Ilkka Syväne³¹ są skłonni widzieć w Plaucjanie rzeczywistego inicjatora zamachu, podkreślając, że wpływy i bogactwo Plaucjana były doskonałym środkiem, aby sięgnąć po purpurę. Z kolei historycy, tacy jak Tadeusz Kotula³² czy Barbara Levick³³, uznają, że wersja Kasjusza Diona, w której głównym sprawcą jest Karakalla jest wiarygodna. Anthony Birley³⁴ próbuje być bardziej wyważony w sądach, twierdząc, że źródła nie pozwalają definitywnie wskazać winowajcy.

Sądzę, że spiszek, jeśli nawet nie był wykreowany przez Karakallę, to niewątpliwie przez niego zrealizowany. Sama scena rozprawienia się z Plaucjanem w pałacu cesarskim do złudzenia przypomina brutalne zachowanie młodego władcy w czasie mordu własnego brata Gety (*L. Septimius Geta*) kilka lat później³⁵. Jest tu pewien wzorzec zachowania, oddający doskonale rys psychologiczny Karakalli. Sam Septymiusz Sewer, pomimo wyrażanego żalu, zaakceptował upadek swojego dawnego przyjaciela, ponieważ widział jego wzrost bogactwa i wpływów, i bez wątpienia skorzystał z okazji, aby się go pozbyć. Kasjusz Dion wspomina o usuwaniu senatorów w tym samym czasie³⁶, ale badania składu stanu senatorskiego nie pokazują wyraźnych zmian,

²⁹ Herodian III 12; tłum. Ludwik Piotrowicz.

³⁰ Daguet-Gagey, *Septime Sévère*, 351–354.

³¹ Syväne, *Emperor Septimius Severus*, 201–208.

³² Tadeusz Kotula, *Septymiusz Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna* (Wrocław: Ossolineum, 1987), 79–84.

³³ Barbara Levick, *Julia Domna. Syrian Empress* (London: Routledge, 2007), 79–80.

³⁴ Birley, *The African Emperor Septimius Severus*, 161–163.

³⁵ Cass. Dio LXXVII 2, 2–6; Herodian IV 4, 2–8; SHA Severus 21, 6; Antoninus Caracallus 2, 4; Geta 6, 1; Aurelius Victor, *Liber de caesaribus, Epitome de caesaribus*, 20, 32; 21, 3.

³⁶ Cass. Dio LXXVII 4, 3–5.

które by sugerowały istnienie jakiejś konspiracji o szerszym zasięgu, jak to było po pokonaniu Klodiusza Albina w roku 197. Danuta Okoń podsumowuje te wydarzenia stwierdzeniem, że spisku Plaucjana jako takiego nie było. Jedynie Septymiusz Sewer chciał oczyścić scenę polityczną, aby zabezpieczyć sukcesję Karakalli³⁷. Z perspektywy Septymiusza Sewera spisek Plaucjana nie był niczym innym jak tylko rozgrywką personalną, mającą na celu ograniczenie wpływów człowieka, którego, może zbyt pochopnie, wyniósł do roli swojej prawej ręki.

Septymiusz Sewer także nie do końca wydawał się przekonany, aby ukarać pośmiertnie (*poena post mortem*) swojego dawnego przyjaciela i krewnego. Wydawało się jakby miał chwilę zawahania, czego dowodem jest rozkaz pochówku ciała Plaucjana³⁸. Nie kazał zbezcześcić jego zwłok, co często było zapowiedzią *damnatio memoriae*. Analiza mennictwa z lat 205–206 pokazuje, że nie ma wyraźnych dowodów, aby rodzina cesarska przechodziła jakiś kryzys³⁹. Zazwyczaj w takich kluczowych momentach odnoszono się do haseł *concordia*, czy *felicitas*⁴⁰, tak jak to nastąpiło kilka lat później (lata 208–210), gdy trzeba było publicznie ogłosić, że nie ma konfliktu między Karakallą a Getą. Brak śladów numizmatycznych może być też częścią potępienia pamięci Fulwiusza Plaucjana. Zapewne zaś zanik emisji monetarnych Plautylli jest zapowiedzią jej *damnatio memoriae*.

Choć nie rozstrzygniemy ostatecznie, kto stał za spiskiem Plaucjana, mamy w tym przypadku przykład zastosowania procedury *damnatio memoriae*. Wracając do źródeł narracyjnych, według *Historia Augusta* Sewer: „swego przyjaciela, Plaucjana, poznawszy jego charakter, zniechęcił do tego stopnia, że ogłosił go za wroga publicznego”, a następnie nakazał zgładzić i usunąć w całym państwie jego posągi⁴¹. Mamy tutaj dwa elementy *damnatio memoriae*: ogłoszenie skazanego wrogiem państwa (*hostes publicus*) oraz nakazywanie usunięcia posągów (*depostitis statuis*). Zwłaszcza ten drugi aspekt wydaje się

³⁷ Okoń, *Severi et senatores*, 67–70.

³⁸ Cass. Dio LXXVII 4, 5.

³⁹ Por. monety Sewerów z lat 205–206: Harold Mattingly i Edward A. Sydenham, *The Imperial Roman Coinage*, t. 4. cz. 1: *Pertinax to Geta* (London: Spink and Son, 1936); Harold Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, t. 5: *Pertinax to Elagabalus* (London: The Trustees of the British Museum, 1950).

⁴⁰ Mattingly i Sydenham, *The Imperial Roman Coinage*, Geta 40, 69, 73, 78, 80, 132, 141, 165, 184.

⁴¹ HA Severus 14, 5–7: „Plautianum ex amicissimo cognita eius vita ita odio habuit, ut hostem publicum appellaret et depositeis statuis eius per orbem terrae gravi eum insigniret iniuria”; tłum. Hanna Szelest.

kluczowy, ponieważ cesarz miał być zirytowany faktem, że Plaucjan umieszczał swoje posągi wśród wizerunków bliskich krewnych Sewera⁴².

Ciekawym też elementem, który się ujawnił w opowieści o upadku Plaucjana, była kwestia usunięcia mu brody i pokazanie jej jego córce, jako swoisty dowód śmierci⁴³. Broda była częścią wizerunku Rzymianina, dzięki której był rozpoznawalny. Dla Rzymian w tym okresie była też symbolem autorytetu szczególnie wśród wojska. Od czasów Antoninów przez III wiek w rzeźbie dominował typ wojskowy⁴⁴. Usunięcie zarostu było więc symboliczną degradacją prefekta pretorianów w oczach armii, jak też elementem niszczącym jego wizerunek w oczach poddanych, szczególnie elit rzymskich. Posągom *damnati* usuwano nosy, uszy, a czasem włosy. Usunięcie brody z tej perspektywy było sposobem na zatracenie podobieństwa.

Nie jesteśmy w stanie odtworzyć chronologii *damnatio memoriae* Plaucjana. Prawdopodobnie rozpoczął je Septymiusz Sewer, choć niekoniecznie z pełnym zaangażowaniem. Na pewno zaś dokończył je wiele lat później Karakalla, który nie szczędził swojej energii, aby wyrugować pamięć o byłym prefekcie pretorianów. Usunięto wówczas portrety Plaucjana i napisy przypominające o jego obecności w polityce i w życiu dworu cesarskiego. Nie mamy dzisiaj żadnego zidentyfikowanego jego wizerunku⁴⁵. Niszczenie jego portretów miało być masowe i natychmiastowe, a jeśli wierzyć relacji Kasjusza Diona, to były one większe i liczniejsze od posągów cesarza⁴⁶. Do tego dochodził proces usuwania jego imienia z inskrypcji i innych dokumentów, które powstały, gdy był prefektem. Skonfiskowano też cały majątek Plaucjana. Był on na tyle duży, że powołano nawet specjalnego urzędnika w funkcji prokuratora do zarządu nad nim⁴⁷. Proces usuwania potępienia i usuwania śladów po Plaucjanie musiał być zatem długotrwały.

Najbardziej wymownym przykładem wymazywania pamięci po Plaucjanie jest Brama Srebrników (Porta Argentariorum) na Forum Boarium w Rzymie. Na jednym z dwóch wewnętrznych paneli monumentu, na których przedstawiono *domus divina*, pojawia się postać Karakalli, składającego ofiarę. Obok niego widać wyraźne ślady usunięcia dwóch postaci – jednej niskiego, drugiej

⁴² HA Severus 14, 5: „iratus praecipue, quod inter propinquorum et adfinium Severi simulacra suam statuas ille posuisset”.

⁴³ Cass. Dio LXXVII 4, 4.

⁴⁴ Paul Zanker, *Roman Art* (Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2010), 187–191.

⁴⁵ Varner, *Mutilation and Transformation*, 161.

⁴⁶ Cass. Dio LXXVI 14, 7; 16, 2–5.

⁴⁷ *Corpus Inscriptionum Latinarum*, red. Theodore Mommsen (Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften, 1863–1986), III, 1464: dalej jako CIL.

wysokiego wzrostu. Przypuszcza się, że pierwotnie była tam płaskorzeźba przedstawiająca Plautyllę, stojącej obok swego męża, a między nimi płaskorzeźba z wizerunkiem Plaucjana⁴⁸. Dzisiaj płaskorzeźba jest niemal pusta, z pęknięciami i wypukłościami wskazującymi na kształt pierwotnych postaci. Na architrawie wyryto inskrypcję, w której są imiona cesarza Septymiusza Sewera, jego syna Karakalli i żony Julii Domny oraz określenie fundatorów monumentu – bankierów i handlarzy bydłem („*argentarii et negotiantes boarii*”)⁴⁹. Napis ten jest przedmiotem badań specjalistów, gdyż jego oryginalna treść została zatarta, częściowo na rozkaz Sewera, a częściowo Karakalli, kilka lat po wzniesieniu budowli⁵⁰. Nie wiemy, z jakich elementów w rzeczywistości się składał, choć zapewne wśród imion cesarza, jego żony i następcy musiały być umieszczone imiona jego młodszego syna Gety, Plautylli i Plaucjana. Imiona te zostały stopniowo zatarte i zastąpione późniejszymi *cognomina ex virtute* Karakalli: *Parthici Maximi Britannici Maximi*, podczas gdy w oryginale napis mógł wyglądać następująco: *uxori filiae C. Fulvi Plautiani c. v. pontif. nobilissimi pr. pr. cos. II necessari et comitis Augg.*⁵¹ Zazwyczaj bowiem Plaucjana w inskrypcjach tytułowano określeniami *necessarius* i *comes*⁵².

Podobnie potraktowano wizerunek Plaucjana na łuku triumfalnym Septymiusza Sewera na Forum Romanum, wzniesionym w roku 203, aby upamiętnić zwycięstwo nad Partami. Na jednym z paneli przedstawiającym poddanie Ktezyfontu za postaciami cesarza i jego współrządcy znajdowała się prawdopodobnie płaskorzeźba, przedstawiająca Plaucjana. Figury cesarza i jego synów uległy naturalnemu zniszczeniu, ale mimo to widać, że postać znajdująca się za cesarzem po jego lewej stronie została celowo usunięta, a powierzchnię panelu wyrównano⁵³. Wciąż jednak widać zarys głowy.

⁴⁸ Varner, *Mutilation and Transformation*, 162–163; Denys E. L. Haynes, P. E. D. Hirst, *Porta Argentariorum (Supplementary Paper of British School at Rome)* (London: MacMillan, 1939), 19–21; Massimo Pallottino, *L'Arco degli argentari* (Roma: Danesi, 1946), 88–89.

⁴⁹ CIL VI 1035; Hermann Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae* (Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften, 1892–1916), 426; Pallottino, *L'Arco degli argentari*, 45–56.

⁵⁰ Haynes i Hirst (*Porta Argentariorum*, 6) przypuszczają, że najpierw w 205 roku wymazano imię Plaucjana, zaś po zamordowaniu Plautylli w 211 Karakalla nakazał zatrzeć imię żony, a w 212 imię brata, którego zamordował; z kolei Attilio Mastino („L'Erasione del nome di Geta dalle iscrizioni nel quadro della propaganda politica alla corte di Caracalla”, *Annali delle Facoltà di Lettere Filosofia dell'Università di Cagliari, nuova serie* 2 (1978–1979), 66–68), uważa, że imię ojca i córki mogło zostać wymazane w tym samym czasie, ale jeszcze przed śmiercią Gety.

⁵¹ Haynes i Hirst, *Porta Argentariorum*, 3–13; Pallottino, *L'Arco degli argentari*, 32.

⁵² Corbier, „Plautien, comes de Septime-Sévère”, 213–217.

⁵³ Varner, *Mutilation and Transformation*, 162; Richard Brilliant, „The Arch of Septimius Severus in the Roman Forum”, *Memoirs of the American Academy in Rome* 29 (1967): 206.

Oczywiście zniszczenie wizerunku czy napisu nie musiało być dokładne, ponieważ martelacja zawsze pozostawia ślady i nie dawało się w pełni wymazać imienia *damnati*. Jego imię i obraz zostały usunięte, ale ślad pozostał, gdyż chodziło raczej o zademonstrowanie kary⁵⁴, miało to służyć upamiętnieniu zapomnienia. Celem *damnatio memoriae* nie było bowiem „zniszczenie pamięci” o wrogu publicznym, ale jego dyskredytacja i napiętnowanie.

Umieszczanie wizerunków w postaci posągów i płaskorzeźb w przestrzeni publicznej Imperium Romanum miało znaczenie symboliczne. Cesarz pokazywał swoją obecność i podkreślał związki z miastem Rzym i miastami prowincji. Pojawienie się więc nadmiernej liczby posągów Plaucjana było więc podważeniem autorytetu Septymiusza Sewera. Jakiś obywatel lub żołnierz mógł w końcu zacząć utożsamiać Plaucjana z cesarzem. Cesarz mógł z pewnością widzieć to jako zagrożenie, które eliminował poprzez rozkaz usunięcia posągów. Dlatego akt *damnatio memoriae* w czasach Septymiusza Sewera stał się narzędziem politycznej walki w procesie umacniania jego władzy i sposobem na jego politykę dynastyczną.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA NARRACYJNE, NUMIZMATYCZNE I EPIGRAFICZNE

- Aurelius Victor. *Liber de caesaribus, Epitome de caesaribus*. Red. Franz Pichlmayr. Leipzig: Teubner, 1970.
- Corpus Inscriptionum Latinarum*. Red. Theodore Mommsen. Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften, 1863–1986.
- Dion Cassius. *Roman History*. Tłum. na j. angielski Earnest Cary. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1961; wyd. polskie: Kasjusz Dion. *Historia rzymska. Księgi seweriańskie (LXXIII–LXXX)*. Tłum. i oprac. Kamil Biały. Szczecin: Minerwa, 2017.
- Eutropius. *Breviarium ab urbe condita*. Wyd. Carlo Santini. Leipzig: Teubner, 1979.
- Herodian. *History of the Empire. Books 5–8*. Tłum. na j. angielski Charles R. Whittaker. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969; wyd. polskie: Herodian. *Historia cesarstwa rzymskiego*. Tłum. Ludwik Piotrowicz. Wrocław: Ossolineum, 1963.
- Inscriptiones Latinae Selectae*. Wyd. Hermann Dessau. Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften, 1892–1916.
- Mattingly, Harold. *Coins of the Roman Empire in the British Museum. T. 5: Pertinax to Elagabalus*. London: The Trustees of the British Museum, 1950.

⁵⁴ John Bodel, „Epigrafika i badacze antyku”, w: *Świadectwa epigraficzne. Historia starożytna w świetle inskrypcji*, red. John Bodel (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2008), 23.

- Mattingly, Harold i Edward A. Sydenham. *The Imperial Roman Coinage*. T. 4. Cz. 1: *Pertinax to Geta*. London: Spink and Son, 1936.
- Prosopographia Imperii Romani. Saec. I. II. III*. Red. Werner Eck i in. Wyd. 2. Berolini 1933–1999.
- The Scriptores Historiae Augustae*. Tłum. na j. angielski David Magie. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991; wyd. polskie: *Historycy cesarstwa rzymskiego. Żywoty cesarzy od Hadriana do Numeriana*. Tłum. Hanna Szelest. Warszawa: Czytelnik, 1966.

OPRACOWANIA

- Campbell, James B. *War and Society in Imperial Rome. 31 BC–284 AD*. London: Routledge, 2002.
- Corbier, Mireille. „Plautien, comes de Septime–Sévère”. *Publications de l'École française de Rome* 22 (Mélanges de philosophie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à Pierre Boyancé) (1974): 213–218.
- Barnes, Timothy D. „The Family and Career of Septimius Severus”. *Historia. Zeitschrift Für Alte Geschichte* 16, nr 1 (1967): 87–107.
- Bats, Maria. „Mort violente et *damnatio memoriae* sous les Sévères dans les sources littéraires”. *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 14 (2003): 281–298.
- Birley, Anthony R. *The African Emperor Septimius Severus*. London: Routledge, 1999.
- Bodel, John. „Epigrafika i badacze antyku”. W: *Świadectwa epigraficzne. Historia starożytna w świetle inskrypcji*, red. John Bodel i Leszek Mrozewicz, tłum. Anna Baziór, 1–58. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2008.
- Brilliant, Richard. „The Arch of Septimius Severus in the Roman Forum”. *Memoirs of the American Academy in Rome* 29 (1967): 3–271.
- Christol, Michel. „Comes per omnes expeditiones: l'adulation de Plautien, préfet du prétoire de Septime Sévère”. *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 18 (2007): 217–236.
- Daguet-Gagey, Anne. *Septime Sévère. Rome, l'Afrique et l'Orient*. Paris: Payot, 2000.
- Flower, Harriet I. *The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 2006.
- Grosso, Fulvio. „Ricerche su Plauziano e gli avvenimenti del suo tempo”. *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei* 23 (1968): 7–58.
- Handy, Markus. *Die Severer un das Heer*. Berlin: Antike, 2009.
- Haynes, Denys E. L. i P. E. D. Hirst. *Porta Argentariorum (Supplementary Paper of British School at Rome)*. London: MacMillan, 1939.
- Janiszewska, Daria. *Wojna domowa w Rzymie w latach 193–197*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Kotula, Tadeusz. *Septymiusz Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna*. Wrocław: Ossolineum, 1987.
- Królczyk, Krzysztof. „Pomiędzy *damnatio memoriae* a *consecratio*. Potępienie pamięci i ubóstwienie w walce politycznej w Rzymie w okresie Sewerów (193–235 po Chr.)”. W: *Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. Renata Gałaj-Dempiak, Danuta Okoń i Magdalena Semczyszyn, 79–94. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2011.
- Levick, Barbara. *Julia Domna. Syrian Empress*. London: Routledge, 2007.
- Mastino, Attilio. „L'Erasure del nome di Geta dalle iscrizioni nel quadro della propaganda politica alla corte di Caracalla”. *Annali delle Facoltà di Lettere Filosofia dell'Università di Cagliari, nuova serie* 2 (1978-1979): 47–81.

- Okoń, Danuta. *Album senatorum*. T. 1: *Senatores ab Septimii Severi aetate usque Alexandrum Severum (193–235 AD)*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017.
- Okoń, Danuta. *Severi et senatores. Polityka personalna cesarzy dynastii Sewerów wobec senatorów w świetle badań prozopograficznych (193–235 r. n.e.)*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2009.
- Pallottino, Massimo. *L'Arco degli argentari*. Roma: Danesi, 1946.
- Syvänne, Ilkka. *Emperor Septimius Severus. The Roman Hannibal*. Havertown, PA: Pen and Sword Books, 2023.
- Varner, Eric R. *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*. Leiden: Brill, 2004.
- Vittinghoff, Friedrich. *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit. Untresuchungen zur „damnatio memoriae“*. Berlin: Junker und Dünnhaupt, 1936.
- Zanker, Paul. *Roman Art*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2010.